

Landelijke Dag 2001

Op zaterdag 1 december 2001 organiseerden, SOVON Vogelonderzoek Nederland (Sovon), de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU) en Vogelbescherming Nederland (VBN) de jaarlijkse Landelijke Dag in De Vereniging te Nijmegen. Hieronder volgen de samenvattingen van de gehouden lezingen.

Watervogelmonitoring in Nederland: nieuw, maar toch vertrouwd!

Marc van Roomen (Sovon Vogelonderzoek)

Nederland kent een lange geschiedenis van watervogeltellingen. Al in de jaren veertig en vijftig worden tellingen plaats. Vanaf 1967 ging de Midwintertelling in januari van start en vanaf de jaren zeventig werden maandelijks tellingen in het rivierengebied uitgevoerd. Aan het eind van de twintigste eeuw bestaan er monitoringprojecten in onder andere de Zoete Rijkswateren, de Waddenzee, de Zoute Delta, verschillende provincies en op landelijk niveau de Ganzen- en zwanentellingen en de Midwintertelling. Ondanks al deze informatie valt het soms nog niet mee om deze verschillende projecten te combineren en rapportages te integreren. Soms komt dat omdat het nog geen traditie is om de verschillende tellingen uiteindelijk op één uniforme wijze te analyseren, soms omdat er tussen regio's verschillen zijn in het aantal tellingen dat wordt uitgevoerd. Om de situatie te verbeteren zijn er een aantal geleidelijke veranderingen doorgevoerd bij de organisatie van de watervogelmonitoring in Nederland. Voor de werkwijze in het veld en voor de waarnemers verandert er weinig. De veranderingen houden vooral verband met een betere integratie van de projecten die al plaatsvonden en daarnaast zijn er tellingen gestart in maanden en gebieden waar tot nu toe relatief weinig over bekend was. Met de nieuwe opzet kunnen we straks landelijke trends berekenen op basis van meerdere tellingen per jaar en daarnaast ook meer aandacht besteden aan trends in afzonderlijke gebieden, waaronder de Speciale Beschermingszones onder de Europese Vogelrichtlijn. Bij de gehele organisatie, rapportage en financiering van dit landelijke monitoringproject van watervogels wordt samengewerkt door LNV, RIKZ, RIZA, CBS en SOVON en in de toekomst waarschijnlijk ook Vogelbescherming Nederland.

Slaapplaatstellingen van ganzen in Friesland: 1 + 1 = 2000

Romke Kleefstra (Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF))

In het najaar van 1998 is op eigen initiatief van de spreker begonnen met het uitvoeren van slaapplaatstellingen van ganzen (en zwanen) in Friesland. Daarbij vormen het Sneekerveergebied, de Terkaplester Poelen en de Witte en Zwarte Brekken vaste monitoringgebieden en worden jaarlijks tevens in zes of meer additionele slaapplaatsen ganzen geteld. In de periode van 1 oktober tot eind maart worden de gebieden eenmaal per twee/drie weken geteld. Tot en met het winterseizoen 2000/2001 zijn zo'n twintig Friese gebieden onderzocht.

De resultaten van deze tellingen, voornamelijk alleen gepubliceerd in FFF-rapporten, hebben onder andere bijgedragen aan de aanwijzing van watervogelgebieden onder de EU-Vogelrichtlijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor het wetland Oudegaasterbrekken. Bovendien wijzen de nieuwste gegevens uit dat meer gebieden zich kwalificeren voor de Vogelrichtlijn dan nu zijn aangewezen, waaronder het Heegermeer en de Idzegaasterpoel.

De slaapplaatstellingen hebben voor veel gebieden en ganzensoorten nieuwe inzichten opgeleverd. Een goed voorbeeld daarvan is de Kleine Rietgans en de gebieden waar deze soort voorkomt op slaapplaatsen. In vergelijking met gegevens uit eind jaren zeventig lijken grote veranderingen te zijn opgetreden in voorkomen en verspreiding. Destijds stond bijvoorbeeld de Oudegaasterbrekken bekend als slaapplaats van matig belang voor de Kleine Rietgans. De nieuwe tellingen wijzen uit dat dit nu de belangrijkste slaapplaats is in Friesland, waar regelmatig de 1%-norm 50 maal wordt overschreden. Ook wordt de soort met regelmaat vastgesteld op slaapplaatsen in het midden van de provincie, waaronder het Sneekerveergebied.

Ook in de jaren tachtig zijn slaapplaatstellingen uitgevoerd door de FFF. Ten opzichte van deze tellingen zijn tevens grote veranderingen opgetreden. Treffend voorbeeld is het gebied van de Terkaplester Poelen waar voor de jaren tachtig een maximum van 10-15 000 Kolganzen werd opgegeven. Aan de hand van de nieuwe tellingen

is een maximum van maar liefst 65 000 vastgesteld.

Het tellen van slaapplekken in met name het midden en zuidwesten van Friesland heeft met ingang van dit seizoen navolging gekregen. Zo zullen in dit winterseizoen simultaan slaapplekken van Kleine Rietganzen in zuidwest Friesland geteld worden. Aanvullend gaat dit winterseizoen speciale aandacht uit naar gebieden die niet gekwalificeerd zijn onder de EU-Vogelrichtlijn, zoals de laagveenmoerassen Rottige Meenthe, Brandmeer en Oosterschar en de meren Groote Brekken en Tjeukemeer.

De nieuwe Broedvogelatlas: nog één jaartje slapen

Jan Willem Vergeer (Sovon Vogelonderzoek)

Het Atlasproject voor Broedvogels nadert de finale fase. Dit voorjaar zijn nog een aantal niet getelde atlasblokken onderzocht. Mede door de Mond- en Klauwzeer-crisis is het helaas niet gelukt om alle blokken volledig volgens de atlas-methode te onderzoeken. Gelukkig is meer dan 99% van de atlasblokken wel compleet geteld, terwijl van alle blokken een goede soortenlijst beschikbaar is. Dat moet zeker voldoende zijn voor een goede en betrouwbare atlas. Een andere belangrijke klus in 2001 was het integreren van data uit het LSB, BMP en het professionele telwerk in het atlasbestand en het uitvoeren van een grondige kwaliteitscontrole op het hele bestand. Dit was de laatste grote klus waarbij de regionale atlas-coördinatoren betrokken waren. Overigens heeft dit gezelschap in niet geringe mate bijgedragen aan het welslagen van het atlasproject.

Inmiddels ligt het accent op het prepareren van de juiste kaartbeelden, wat met name voor de relatieve dichtheidskaarten nog een flinke klus is, en het schrijven van de soortteksten. Dankzij de medewerking van een legertje soortspecialisten verloopt ook dit onderdeel vlot.

Om ervoor te zorgen dat we volgend jaar november die prachtige dikke atlas in handen hebben, dienen alle teksten en kaarten begin april helemaal af te zijn. Er volgen dus nog een paar spannende en drukke maanden, maar het resultaat zal er ongetwijfeld naar zijn. In afwachting van de atlas zijn als voorproefje de kaarten van enkele soorten gepresenteerd.

Broedvogelgemeenschap in een oerbos (Białowieża, Polen). Is interspecifieke concurrentie belangrijk?

Tomasz Wesolowski (Wrocław University, Polen)

Over de invloed van concurrentie tussen soorten op broedvogelgemeenschappen bestaan verschillende ideeën. Sommigen menen dat de invloed van interspecifieke concurrentie op de structuur en dynamiek van broedvogelgemeenschappen verwaarloosbaar klein is. Anderen beschouwen interspecifieke concurrentie juist als de belangrijkste factor in het ontstaan van sterk gestructureerde vogelgemeenschappen, zowel in ecologische als evolutionaire zin. De vraag is welke rol interspecifieke concurrentie heeft gespeeld in de vorming van oorspronkelijke Europese bosvogelgemeenschappen. Om deze vraag te beantwoorden zijn gedurende een periode van 25 jaar gegevens verzameld in het oerbos van Nationaal Park Białowieża in Oost-Polen. De broedvogelgemeenschap van Białowieża bestaat uit een groot aantal soorten, die over het algemeen in lage dichtheden voorkomen. Voedsel en nestgelegenheid blijken in de meeste jaren in overvloed aanwezig. De jongenproductie is echter laag en dit wordt veroorzaakt door een grote predatiedruk op de nesten. De populatiegroottes van individuele soorten en van soortgroepen veranderen in sommige gevallen onafhankelijk van elkaar, terwijl ze in andere gevallen parallel aan elkaar fluctueren. Deze resultaten indiceren dat interspecifieke concurrentie van ondergeschikt belang is in dit oerbos. Dit komt niet overeen met de dominante rol van concurrentie die vastgesteld is in jonge bossen voorzien van nestkasten. De gevolgen van deze resultaten voor ons begrip van biologische processen worden bediscussieerd.

Donau-delta: terreingebruik van visetende kolonievogels in een ongerept wetland

Maarten Platteeuw (Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling, RIZA) & Janos Botond Kiss (Danube Delta National Institute, DDNI)

In een samenwerkingsverband tussen Roemenië en Nederland is in het voorjaar van 2001 een begin gemaakt met een gebiedsdekkende inventarisatie van visetende kolonievogels in de Roemeense Donaudelta. Doel van dit deelproject is om een kwantitatief inzicht te verkrijgen in de ruimtelijke

factoren die van invloed zijn op plaatskeuze en omvang van de kolonies van de diverse soorten Pelecaniformes (aalscholvers en pelikanen) en Ciconiiformes (reigerachtigen, lepelaars en ibissen) die dit gebied rijk is. Hiermee hopen we enerzijds een bijdrage te leveren aan duurzaam beheer van de natuurlijke rijkdommen van het gebied zelf (o.a. vis voor vogels en mensen) en anderzijds aanknopingspunten te kunnen bieden voor samenhang in ecologische herstelprojecten van natte gebieden in de Nederlandse Rijn-Maas-delta.

Gedurende de periode 15 mei tot en met 15 juni 2001 zijn 14 kolonies per boot bezocht, waarvan de locatie met GPS precies werden ingemeten en zo goed als mogelijk de aantallen paren per soort werden geschat of geteld. Tijdens een vier uur durende vliegtocht op 8 juni zijn aanvullend hierop nog eens 12 kolonies gelokaliseerd en geteld. Een simultane video-opname van de gehele vlucht maakte het mogelijk op deze schattingen nog een zekere controle uit te voeren, ofschoon het herkennen van sommige soorten op de videoband lastig bleek. In totaal werden in deze 26 kolonies 12 soorten vogels broedend aangetroffen: twee soorten aalscholvers, twee soorten pelikanen, zes soorten reigers, Lepelaar en Zwarte Ibis. Purperreigers werden niet broedend aangetroffen, maar van één kolonie werd aanvullende informatie over plaats en geschatte omvang verkregen van een veldmedewerker van DDNI.

Door het plotten van de verschillende kolonies op een gezamenlijk door Roemenië, Oekraïne en Nederland vervaardigde gebiedsdekkende vegetatiekaart (Hanganu *et al.* in prep.) en het opnemen in een GIS-bestand, is getracht een kwantitatief inzicht te krijgen in de aanwezigheid van geschikt foerageerhabitat voor de verschillende soorten in de omgeving van de diverse kolonies.

In 2002 zal het veldwerk in Roemenië verder worden gecompleteerd. Hierbij verdienen het uiterste noorden en noordoosten en het zuiden van het gebied nog wat extra aandacht. Tevens zal worden gepoogd om uitbreiding van het karteringswerk naar het Oekraïense deel van de Donau-delta te realiseren, in aansluiting op de eveneens grensoverschrijdende vegetatiekaart. Bij de uiteindelijke verwerking van de resultaten zal ook aandacht worden besteed aan de biotoopbeschrijvingen van de feitelijke kolonielocaties zelf. Hierbij spelen, naast vegetatie, ook factoren als waterstandsfluctuaties en isolement naar verwachting een belangrijke rol.

Wanted: Grote Karekiet, dead or alive? Dispersie en overleving van de Grote Karekiet in Noordwest-Overijssel

Ruud Foppen (Alterra)

Om beter inzicht te krijgen in het wel en wee van een zeldzame soort als de Grote Karekiet is het noodzakelijk om gegevens te verzamelen van de belangrijke processen op populatieniveau: geboorte-, sterfte-, immi- en emigratiecijfers. Dat opent ook de mogelijkheid voor het modelleren van de populatiedynamiek en bijvoorbeeld het doen van uitspraken over de kans dat de soort in Nederland uitsterft. Het verzamelen van de benodigde gegevens is geen sinecure. Voor betrouwbaar en representatief cijfermateriaal zijn gedegen en langjarige studies noodzakelijk en moet men allerlei methodologische hobbels nemen en valkuilen omzeilen. In deze voordracht zijn de resultaten getoond van een langjarige studie van de grootste populatie van de Grote Karekiet in Nederland. Het betreft een populatie met jaarlijks ongeveer 150 zingende mannetjes langs de oevers van het Ketelmeer, Zwarte Meer en de nabije omgeving. In dit gebied is de soort sinds 1989 met 40% afgenomen.

Het doel van de studie was om de emigratie en de sterfte van de soort te kwantificeren. In 1994-2000 werden in totaal 1158 individuen gekleurringd; 989 juvenielen, 128 mannetjes en 41 vrouwtjes. Waarnemingen van ongeveer 300 gekleurringde individuen waren de basis voor een vangst-terugvangstanalyse. Deze werd uitgevoerd met het programma MARK. Basis voor deze analyse is dat de kans om een individu terug te zien een combinatie is van de kans dat een individu inderdaad heeft overleefd en de kans dat een individu kan worden waargenomen.

De analyse leverde uiteindelijk verschillen op in jaarlijkse overleving voor juvenielen en adulten en voor mannetjes en vrouwtjes. Ook bleek de overleving in de eerste 2 jaar hoger te zijn dan in de periode daarna. De tijdreeks was te kort om betrouwbare uitspraken te doen over de correlatie tussen de populatietrend en de overleving.

De resultaten gaven ook een goed inzicht in de dispersie van de soort. Het bleek dat de meest adulte vogels tussen de broedplekken slechts geringe afstanden overbruggen (mediaan minder dan 2 kilometer), juvenielen hadden een iets grotere verspreiding tussen geboorteplek en de plek van broeden (mediaan minder dan 4 kilometer).

Door deelgebieden te onderscheiden en de uitwisseling tussen deelgebieden te kwantificeren kon ook de emigratiekans worden gekwantificeerd het aandeel dat een gebied van een bepaalde grootte verlaat. Deze gegevens zijn gebruikt voor het construeren van een metapopulatiemodel dat op zijn beurt weer is ingezet om meer inzicht te verkrijgen in de normen die moeten worden gehanteerd voor het behouden van levensvastbare populaties moerasvogels.

De Grutto en de groene zode: erop of eronder?

Hans Schekkerman (Alterra)

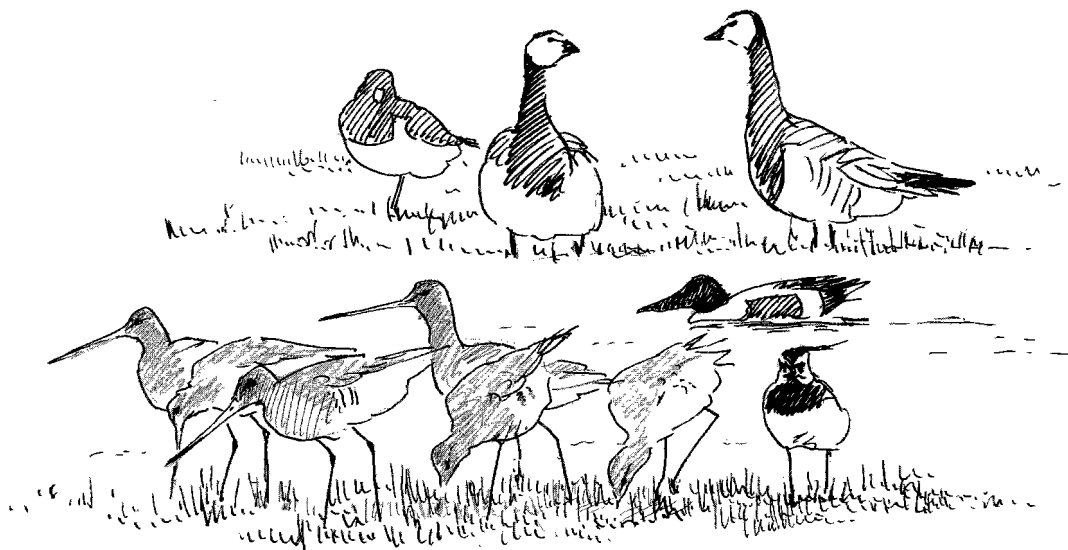
Misschien nog wel meer dan de Kievit bepaalt de Grutto de sfeer in het Nederlandse weideland-schap. Hoe lang echter nog? Rond 1990 dachten we dat de sterke afname van de gruttostand vanaf de jaren vijftig en zestig, samenhangend met de intensivering van de landbouw, tot staan was gebracht door het inrichten van reservaten en beheersovereenkomsten in het boerenland. Groot was de schrik toen recent duidelijk werd dat sinds 1990 maar liefst eenderde van de populatie is verdwenen. De afname is het sterkst in het oosten en zuiden van het land, maar ook in het westen bedragen de verliezen enkele procenten per jaar.

De vraag is natuurlijk wat de oorzaak is van deze achteruitgang. Moet die worden gezocht in Nederland, of zijn langs de trekroute de omstandigheden verslechterd? Ondanks een lange tradi-

tie van weidevogelonderzoek weten we hierop nog lang niet het volledige antwoord. Een aantal van de mogelijke oorzaken zijn in de lezing behandeld.

In ieder geval is duidelijk dat een deel van het probleem in Nederland ligt. Recent onderzoek met behulp van zenders liet zien dat in agrarische graslandgebieden met vormen van agrarisch natuurbeheer in West-Nederland per broedpaar 0.2-0.9 jongen werden grootgebracht. Het gemiddelde van 0.54 vliegvlugge jongen per broedpaar is vermoedelijk te laag om de sterfte van volgroeide vogels te compenseren, gegeven de bestaande (maar mogelijk verouderde) schattingen hiervoor. Het is waarschijnlijk dat in gebieden zonder agrarisch natuurbeheer het broedsucces nog lager is, maar metingen daarvan ontbreken. Het onderzoek leverde wel aanwijzingen op dat het laat maaien van grasland een positief effect heeft op het broedsucces. Hoewel er nog maar weinig gegevens zijn, lijkt het er op dat in veel reservaten de vereiste reproductie dan ook wel wordt gehaald. Dat zou betekenen dat agrarisch natuurbeheer wel effect heeft in de zin dat het de afname afremt, maar niet zo veel effect dat daarmee een duurzame gruttopopulatie in het boerenland gewaarborgd is. Het moet dus beter, en het vergroten van het oppervlak laat gemaaid grasland, een betere keuze van deze percelen, en aandacht voor voedselbeschikbaarheid (bodemfauna) zijn daarbij belangrijke aspecten.

Het is echter de vraag of hiermee het hele verhaal verteld is. Zo verklaart een achterblijvend broedsucces op zich niet waarom in verschillende delen van Nederland de snelheid van de afname

zo sterk uiteenloopt. Een mogelijkheid is dat de wat geslotener landschapsstructuur in pleistocene Nederland hier leidt tot een hogere predatiedruk dan in de open natte graslandgebieden in het westen. Een andere mogelijkheid is dat de kleine populaties aan de periferie van Nederland afhankelijk zijn van immigratie uit de kerngebieden, en dat een verminderd broedsucces in de kernen door het wegvallen van deze immigratie daarbuiten het eerste zichtbaar wordt. Dit soort grootschalige aspecten zijn van belang voor een op de langere termijn effectief weidevogelbeleid, maar vergen kennis over vestigingsbeslissingen en dispersie, die op dit moment nog ontbreekt.

Klimaatverandering en legdatum: het belang van lange termijnstudies

Marcel E. Visser (NIOO)

In de afgelopen 25 jaar is het voorjaar warmer geworden. Dit heeft geleid tot een vervroeging van allerlei fenologische verschijnselen, zoals het uitlopen van bomen, het in bloei komen van planten en de start van de eileg bij vogels. Zo op het eerste gezicht lijkt klimaatverandering dus niet tot verstoring te leiden van de synchronisatie tussen de verschillende schakels uit de voedselketens. Die synchronisatie is uiterst belangrijk, omdat er bijvoorbeeld voor vogels maar een korte periode in de jaarcyclus is waarin de omstandigheden gunstig genoeg zijn om jongen groot te brengen. Maar niet alle vogelsoorten vervroegen hun legdatum, en van de soorten die hun legdatum vervroegen is het niet altijd duidelijk of deze vervroeging wel voldoende is.

Bij het Nederlands Instituut voor Oecologisch Onderzoek worden sinds 1955 in een viertal terreinen de populaties van Koolmees, Pimpelmees en

Bonte Vliegenvanger bestudeerd. Gebruikmakend van deze data kunnen we laten zien dat de Koolmees niet eerder is gaan broeden terwijl de periode waarin er volop rupsen zijn wel vervroegd is. Door deze mistiming missen met name de laat leggende Koolmezen de voedselpiek en brengen zij minder jongen groot.

Twee hypothesen waarom de Koolmezen niet eerder zijn gaan leggen zijn besproken. Ook bij de Bonte Vliegenvanger is er sprake van mistiming, ondanks het feit dat de legdatum wel vervroegd is over de laatste 20 jaar. Maar deze vervroeging is onvoldoende geweest, omdat de Bonte Vliegenvangers niet eerder terugkeren uit hun overwinteringsgebied, en natuurlijk niet eerder kunnen beginnen met leggen dan dat ze terug zijn. Deze twee voorbeelden illustreren duidelijk het belang van lange-termijn series, met name van populaties met individueel gemerkte dieren.

Marc van Roomen, Jan Willem Vergeer & Ruud Foppen, Sovon Vogelonderzoek, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen

Romke Kleefstra, Sinnebuorren 34, 8491 EH Akkrum

Tomasz Wesolowski, Dept. Avian Ecology, Wrocław University, Sienkiewicza 21, 50 335 Wrocław, Polen

Maarten Platteeuw, RIZA, Postbus 17, 6800 AA Lelystad

Hans Schekkerman, Alterra, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Marcel Visser, NIOO, Postbus 40, 6666 ZG Heteren